

HD om godmansförutsättningar — ett steg fram, två tillbaka och ett snedsteg

Av docent THERÉSE FRIDSTRÖM MONTOYA

I denna rättsfallskommentar analyseras Högsta domstolens senaste avgörande om vad som krävs för att godmanskap ska anordnas. Beslutet innebär att den krets hjälpbehövande som kan komma ifråga för såväl godman- som förvaltarskap begränsas. HD har nämligen formulerat ett nytt krav på att den enskildes hjälpbehov måste bero på en nedsatt kognitiv förmåga. Avgörandet ger upphov till en rad frågor såsom hur detta nya krav närmare ska förstås, vilka krav som kan ställas på den medicinska utredningen i ett godmans- eller förvaltarärende och hur prövningarna av någons behov av ställföreträdarskap ska genomföras. Ytterligare frågor som aktualiseras är förhållandet mellan socialrättsliga stödinsatser och civilrättsligt ställföreträdarskap, samt betydelsen av FN:s funktionsrättskonvention i dessa sammanhang.

1 Ett nytt vägledande rättsfall om godmanskap

Den 1 juli 2022 meddelade en oenig HD det beslut som fått namnet *Godmansförutsättningarna*.¹ På domstolens hemsida under rubriken Nyheter framgick samma dag följande om avgörandet:

För att det ska kunna bli aktuellt med en god man krävs att det är utrett att behovet beror på en nedsatt mental eller kognitiv förmåga att förstå och ta nödvändiga initiativ. Det är inte [de] praktiska svårigheterna som står i förgrunden. Högsta domstolen klargör bland annat att språk- och lässvårigheter inte i sig kan ligga till grund för ett godmanskap. Sådana behov får mötas på annat sätt genom privata eller samhälleliga insatser.²

Både avgörandet och nyhetstexten är problematiska och bör därför kommenteras.

Inledningsvis får det dock anses mycket välkommet att HD har meddelat ännu ett vägledande beslut om god man och förvaltare. Trots att reglerna har gällt sedan år 1989, och trots att de årligen tillämpas för ett stort antal hjälpbehövande människor,³ hade de fram till mitten av 2010-talet endast prövats i HD vid ett fåtal tillfällen.⁴ De senaste tio

¹ Högsta domstolen 2022-07-01, mål Ö 5698-21. Ett justitieråd var skiljaktigt.

² Högsta domstolens hemsida, www.hogstadorstolen.se, under fliken Nyheter.

³ Enligt statistik som länsstyrelserna samlar in från kommunernas överförmyndare/överförmyndarnämnder fanns det 68 150 godmanskap enligt FB 11:4 och 13 017 förvaltarskap i landet år 2021. Se mer statistik på www.overformyndarstatistik.lansstyrelsen.se.

⁴ Tre avgöranden finns från 1990-talet: NJA 1992 s. 863 I och II och NJA 1999 s. 691. Sedan år 2012 har följande prejudikat tillkommit: NJA 2012 s. 715, NJA 2014 s. 731,

årens praxisutveckling i HD har därför varit mycket spännande att följa.⁵ Som jag närmare förklarar nedan ger dock HD i detta beslut inte bara vägledning för tillämpningen av reglerna om anordnande av godmanskap — snarare ritas kartan om gällande en av de grundläggande förutsättningarna. Tidigare har det nämligen inte varit uttalat att det, som det uttrycks i citatet ovan, krävs att det är utrett att behovet av hjälp från en god man *beror på en nedsatt mental eller kognitiv förmåga* att förstå och ta nödvändiga initiativ.

Att detta krav fastslås är förvånande på flera sätt. Inte bara avviker det från vad som framgår av lagtexten och uttalanden i förarbeten, utan även från HD:s egen praxis från de senaste åren. Samtidigt måste det påpekas att nyhetstexten inte riktigt överensstämmer med innehållet i beslutet. I beslutsskälens sägs nämligen ingenting om att någons *mentala* förmåga måste vara nedsatt, bara att en nedsatt *kognitiv* förmåga förutsätts. En förklaring till denna skillnad skulle kunna vara att HD betraktar begreppen som i det närmaste synonyma. Om så är fallet hade en förklaring varit förväntad, men HD förklarar inte ens vad som avses med kognitiv förmåga — vilket i sig är förvånande när ett nytt begrepp introduceras som ett krav i ett vägledande avgörande.

I det följande redogörs inledningsvis för omständigheterna i ärendet och skälen för beslutet. Därefter analyseras och diskuteras HD:s bedömning och rättsläget innan och efter beslutet. Efter fördjupningen i målets rättsfråga problematiseras även HD:s principiella uttalanden om relationen mellan socialrättsligt reglerade stödinsatser och civilrättsligt reglerade ställföreträdarskap samt avgörandets konsekvenser för Sveriges möjlighet att efterleva sina åtaganden enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Avslutningsvis diskuterar jag vad jag uppfattar som ett olyckligt snedsteg från HD:s sida vad gäller vissa formuleringar i beslutet, med potentiellt skadlig inverkan på allmänhetens förtroende för de rättstillämpande myndigheterna.

2 Avgörandet

Målet handlar om vilka förhållanden hos en hjälpbehövande som ska föreligga för att godmanskap ska kunna anordnas.⁶ En man hade ansökt om godmanskap för hjälp med att bevaka hans rätt, förvalta hans egendom och sörja för hans person. Överförmyndarnämnden hade

NJA 2015 s. 851, NJA 2018 s. 350, NJA 2018 s. 825, NJA 2019 s. 387, NJA 2021 s. 547 I och II, NJA 2021 s. 1181, beslut 2022-03-10 i mål Ö 5888-20 samt beslutet 2022-07-01 i mål Ö 5698-21.

⁵ Jag har sannolikt följt denna utveckling noggrannare än de flesta då jag år 2015 disputerade med avhandlingen *Leva som andra* genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox, Iustus förlag, vilken (bl. a.) handlar om god man och förvaltare. Se rättsfallskommentar om NJA 2015 s. 851; Fridström Montoya, *Ett litet steg för HD, ett stort språng för personrätten*, SvJT 2016 s. 523 ff; om NJA 2018 s. 350: Fridström Montoya & Kindström Dahlin, *Förvaltarskap som skydd mot beslut fattade under förälskelse?*, SvJT 2019 s. 354; samt om NJA 2018 s. 825: Fridström Montoya, *Behov av godmanskap eller tillräckligt med avtalsfullmakt?*, JT 2018–19 nr 4 s. 893 ff.

⁶ Beslutsskälens p. 7.

motsatt sig anordnande av godmanskap och sedermera överklagat underrätternas beslut om anordnande.

I bakgrundsbeskrivningen i beslutet framgår att mannen ”anförde att han kom till Sverige som kvotflykting 2017” och att han behövde ”hjälp av en god man, bland annat i de myndighetskontakter som krävs på grund av att hans yngste son har ett flertal funktionsnedsättningar”.⁷ Han angav även att han ”har fått mycket hjälp genom bl.a. arbetsmarknadsförvaltningen, barnhabiliteringen och SFI, men att sådana resurser inte kommer att finnas i framtiden”.⁸ Att mannen hade ett hjälpbehov framgick i ett läkarintyg, där det bland annat angavs att han led av psykisk ohälsa och att hans sjukdomsbild — innefattande depression — var svårbedömd. Av utredningen i målet framgick också att mannen ”inte kan skriva eller läsa, varken på sitt modersmål eller på svenska, att han inte kan ta hand om sin ekonomi och att han inte förstår de beslut som fattas rörande honom”.⁹

Efter att först ha formulerat frågan för målet inledde HD med att redogöra för vad lagtexten i FB 11:4 föreskriver om godmanskap:

Om någon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person, ska rätten, om det behövs, besluta att anordna godmanskap för honom eller henne. Ett sådant beslut får inte meddelas utan samtycke, om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening inhämtas.

Angående dessa förutsättningar uttalade HD närmare (efter en omväg över godmanskapets funktioner i två punkter som emellertid inte hade relevans för bedömningen i det aktuella fallet)¹⁰ att en enskild kan ha hjälpbehov av skilda slag och att lagstiftningen vilar på tanken att sådana hjälpbehov enbart i vissa fall ska tillgodoses genom godmanskap. I fall då godmanskap *inte* blir aktuellt, hänvisade HD till ”åtgärder på sociallagstiftningens område”¹¹ — något som också upprepades senare i beslutsskälens.¹²

Därefter anförde HD i två punkter det principiellt centrala för avgörandet:

12. För att ett godmanskap ska komma i fråga krävs att den enskildes förmåga att ta initiativ eller fatta beslut är nedsatt så att han eller hon får det särskilt svårt att sköta sina egna juridiska, ekonomiska eller personliga angelägenheter (jfr NJA 2018 s. 825 p. 6). Detta kan också beskrivas så att den enskildes kognitiva förmåga ska vara nedsatt.

⁷ Beslutsskälens p. 1.

⁸ Beslutsskälens p. 3.

⁹ Beslutsskälens p. 2.

¹⁰ Se beslutsskälens p. 9–10. HD:s beskrivning av funktionerna bidrar till den förvirring gällande behov av godmanskap som jag närmare beskriver nedan i avsnitt 3.

¹¹ Beslutsskälens p. 11.

¹² Beslutsskälens p. 14. Jag återkommer till detta påstående nedan i avsnitt 4.

13. Den nedsatta förmågan ska bero på sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande. Med liknande förhållande avses omständigheter som — utan att nödvändigtvis utgöra fysisk eller psykisk ohälsa — har påverkat den enskildes kognitiva förmåga, t. ex. ålder eller vissa slag av missbruk. Språksvårigheter eller nedsatt läs- eller skrivförmåga kan givetvis medföra praktiska svårigheter för den enskilde att sköta om sina angelägenheter. Sådana svårigheter behöver dock inte vara kopplade till den enskildes kognitiva förmåga och kan inte självständigt ligga till grund för ett godmanskap. Bedömningen av den kognitiva förmågan får normalt ske med ledning av en medicinsk utredning.

Vad HD alltså framhöll är att domstolen med ledning av en medicinsk utredning ska bedöma om den enskildes hjälpbehov grundas i ett tillstånd som nedsätter den kognitiva förmågan — och vid prövningen i det aktuella fallet angav HD att denna bedömning ”måste [...] ta sin utgångspunkt i vad som genom den medicinska utredningen är klarlagt om [mannens] kognitiva förmåga”.¹³

Enligt HD gav den medicinska utredningen i ärendet ”visst stöd” för att mannen led av psykisk ohälsa i form av depression, men vad som hade framkommit genom den samlade utredningen ”ger emellertid inte anledning att anta att hans svårigheter att klara sig i det svenska samhället beror på nedsatt kognitiv förmåga”. Det fanns inte heller enligt HD ”grund för slutsatsen att hans språksvårigheter beror på en sådan nedsättning”.¹⁴ HD fann således att det därmed inte fanns förutsättningar att anordna godmanskap för mannen.

En första slutsats som kan dras om avgörandets innebörd, är att utgången förefaller bero på att den medicinska utredningen brast. Utredningen klargjorde inte det som HD efterfrågade, nämligen att det fanns medicinskt grundade skäl — specifikt innebärande kognitiva nedsättningar — till mannens hjälpbehov.¹⁵ Bilden av en otillräcklig utredning förändras dock när tingsrättens beslut i ärendet beaktas, där betydligt fler detaljer från underlaget i målet framgår. Det fanns två läkarintyg i ärendet. Om det första intyget sade HD att det ”innehåller inga uppgifter som ger stöd för att [mannen] har en sådan nedsatt kognitiv förmåga som skulle kunna föranleda ett godmanskap”.¹⁶ Av tingsrättens beslut framgår dock att den första läkare som yttrat sig i ärendet — en specialist i allmänmedicin — bland annat angav att mannen, trots att han genomgått SFI (svenska för invandrare) under två år, hade mycket svårt med språket och med kontakter med myndigheter. Vidare framgick av tingsrättens beslut att det till utredningen fanns ett yttrande från en sjuksköterska och en kurator på avdelning för psykiatri och habilitering. I detta framgick att mannen behövde mycket stöd och hjälp, bland annat när det gällde kontakter med myndigheter och sjuk-

¹³ Beslutsskäl p. 16.

¹⁴ Beslutsskäl p. 19.

¹⁵ Om så vore fallet kan det ifrågasättas varför HD inte kompletterade utredningen. Jag återkommer till den frågan nedan i avsnitt 3.

¹⁶ Beslutsskäl p. 17.

vård, samt att det trots tolk var mycket svårt att kommunicera med mannen och att nå fram med ett budskap. Av ett annat yttrande i ärendet från en handläggare på Arbetsmarknadsförvaltningen framgick att han behövde mycket hjälp och att hans ekonomiska situation var kaotisk. Den andra läkare som lämnat intyg i ärendet — en ST-läkare — angav att mannen hade behov av godmanskap bland annat därför att han inte kunde ta hand om sin ekonomi, inte kunde förstå beslut och hade utvecklat en psykisk ohälsa. I kompletterande samtal med denna läkare framgick enligt tingsrätten att mannen ”inte förstår vad saker och ting handlar om och det är mycket svårt att nå fram till denne”. ST-läkaren tillade enligt vad tingsrätten angav att mannen var ”svårbedömd medicinskt men den samlade bilden av dennes tillstånd (innefattande bl.a. att han är analfabet) och psykiska sjukdomsbild, innefattande sjukdomen depression, gör enligt honom att [mannen] tveklöst har behov av god man”.

Överförmyndarnämnden som motsatte sig godmanskap för mannen anförde i tingsrätten att det inte var visat att hans ”rättshandlingsförmåga var kraftigt nedsatt på grund av sjukdomen” eller att de problem som förelåg ”påverkade mannens beslutsförmåga”. Överförmyndaren ansåg inte heller att det ”under några förhållanden” var visat att det fanns ett orsakssamband mellan behovet av hjälp och det medicinska tillståndet.

Tingsrätten bedömde dock saken annorlunda. Inledningsvis påpekade tingsrätten att möjligheten att anordna godmanskap inte är begränsad till fall då den enskildes hjälpbehov är föranlett av ett psykiskt svaghetstillstånd, utan att även allmän ålderdomssvaghet eller fysisk sjukdom kan vara grund för ett anordnande. Med ”liknande förhållande” enligt FB 11:4 avses sådana problem som kan liknas vid sjukdom, psykisk störning eller försvagat hälsotillstånd. Tingsrätten motiverade vidare sitt beslut på följande sätt:

Uppgifterna i läkarintyget, tillsammans med övrig utredning i ärendet, ger entydigt bilden av att [mannen] har ett stort behov av stöd och hjälp. Vidare ger utredningen sammantaget klart stöd för att [mannens] problem går långt utöver att han är analfabet. Även med hjälp av tolk har han t.ex. stora svårigheter att förstå vad saker och ting handlar om. Även om det framgår att han är medicinskt svårbedömd står det klart att han lider av psykisk ohälsa, och, som det får förstås, begränsningar i den kognitiva förmågan att förstå saker och ting. Att hans behov av stöd och hjälp inte skulle ha samband med dessa problem anser tingsrätten är i princip uteslutet.¹⁷

Hovrätten avslog sedermera överförmyndarnämndens överklagande på av tingsrätten angivna skäl.¹⁸

I HD:s beslut saknas delar av den information från utredningen som tingsrätten motiverar sitt beslut med. Istället ägnar HD närmare en sida

¹⁷ Ystads tingsrätt 2021-07-06, mål Å 2583-20, s. 4.

¹⁸ Hovrätten över Skåne och Blekinge 2021-08-26, mål ÖÅ 2934-21 s. 2.

av avgörandet (p. 9–10) åt att förklara funktioner med godmanskapet och dess relation till andra hjälpmöjligheter. Med hänvisning till NJA 2018 s. 825 växlar därefter HD över till principuttalandet om att det för att ett godmanskap ska komma ifråga krävs att den enskildes förmåga att ta initiativ eller fatta beslut är nedsatt så att han eller hon får det särskilt svårt att sköta sina egna juridiska, ekonomiska eller personliga angelägenheter, och att detta kan beskrivas så att den enskildes kognitiva förmåga ska vara nedsatt (p. 11). Som jag strax återkommer till i avsnitt 3 är detta principuttalande problematiskt, inte minst genom hänvisningen till målet från 2018 där det var fråga om godmanskap för en person som led av kroniskt trötthetssyndrom men där det *inte* hade konstaterats att hennes kognitiva förmåga var nedsatt. HD påpekar dessutom uttryckligen i detta rättsfall, inte bara en utan flera gånger, att anordnande av godmanskap inte förutsätter förlust av beslutsförmåga.¹⁹

Innan principuttalandet analyseras djupare, vill jag peka på att *en andra slutsats* som kan dras om avgörandet är att det innebär en begränsning av den krets hjälpbehövande som kan komma ifråga för att få hjälp från inte bara god man, utan även från förvaltare. Av FB 11:7 följer nämligen att förvaltarskap får anordnas för den som befinner sig i en sådan situation som framgår av FB 11:4 och som är ur stånd att vårda sig eller sin egendom. Genom det aktuella avgörandet gäller nu alltså att tillämpningsområdet för både god man och förvaltare endast omfattar personer med sjukdomar, psykiska störningar, försvagade hälsotillstånd eller liknande förhållanden *som innebär nedsättningar av deras kognitiva förmågor*. Det är dock oklart hur detta principuttalande ska förstås, vad som ska anses innefattas i uttrycket nedsatt kognitiv förmåga och hur omfattande denna nedsättning ska vara för att motivera godmanskap. Givet både lagtextens utformning i FB 11:4 och HD:s egen tidigare praxis är det svårt att förstå hur HD hamnade här. Avsikten från HD:s sida var sannolikt att förtydliga rättsläget gällande förutsättningarna för godman- och förvaltarskap. Dessvärre har det snarare förvirrats, vilket jag närmare förklarar i nästa avsnitt.

3 Ett förvirrat rättsläge

Frågan i målet var som bekant vilka förhållanden som ska föreligga hos en hjälpbehövande för att ett godmanskap ska kunna anordnas.²⁰ Så som förutsättningarna anges i FB 11:4 (se lagtexten ovan) ska två separata behovsbedömningar företas. *Först* ska det prövas om den enskilde på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande har ett behov av hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. I denna första behovsprövning ligger, vilket också HD själv har angett i både NJA 2018 s. 825 och i NJA 2018 s. 350, två delprövningar: dels av att ett sådant tillstånd

¹⁹ NJA 2018 s. 825 p. 6 och p. 15.

²⁰ Beslutsskäl p. 7.

som lagtexten föreskriver föreligger, dels att tillståndet orsakar ett behov av hjälp med att bevaka rätt, förvalta egendom eller sörja för person.²¹ Det är alltså inte tillräckligt att någon har en sjukdom eller något annat tillstånd vilket som helst eller ett behov av hjälp med lite vad som helst. Det ska vara fråga om ett tillstånd som förorsakar behov av hjälp med det som är just en god mans (eller förvaltares) uppdrag: att i kraft av den ställföreträdarbehörighet som ett förordnade som god man innebär bevaka någons rätt, förvalta dennes tillgångar och sörja för dennes person.²²

Därefter ska domstolen ta ställning till om just en god man behövs för att tillgodose det konstaterade hjälpbehovet.²³ I denna senare behovsprövning ligger alltså frågan om den enskildes behov av hjälp från en ställföreträdare kan tillgodoses på något annat sätt än genom ett godmanskap, företrädesvis genom att den enskilde ställer ut en fullmakt till någon att företräda honom eller henne. I relation till denna sista fråga har HD uttalat i både NJA 2015 s. 851 och NJA 2018 s. 825 att det avgörande är den enskildes förmåga att trots sitt tillstånd ta initiativ eller fatta beslut — att instruera eller övervaka en uppdragstagare. Saknas sådana förmågor, har HD i båda fallen klarlagt att det inte kan komma ifråga att hänvisa den enskilde till att hjälpbehovet kan lösas på något annat sätt, exempelvis genom att den enskilde ställer ut en fullmakt till någon.²⁴

I det nu aktuella målet förefaller HD vid bedömningen i det *första* ledet ha fäst vikt vid det som enligt tidigare praxis ska avgöras i det *andra* ledet av behovsbedömningen. I beslutets p. 12 och 13 (som citeras i sin helhet ovan) anger HD att det för att ett godmanskap ska komma ifråga krävs att den enskildes förmåga att ta initiativ eller fatta beslut är nedsatt så att vederbörande får särskilt svårt att sköta sina egna juridiska, ekonomiska eller personliga angelägenheter och att detta kan beskrivas så att den enskildes kognitiva förmåga ska vara nedsatt. Därefter säger HD att *den nedsatta förmågan ska bero på sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande*.

²¹ Se NJA 2018 s. 825 p. 6. Se även NJA 2018 s. 350 p. 7 och 8, men här bör dock noteras att HD går från hälsotillståndet till frågan om "oförmåga" som föranleds av kravet i FB 11:7 på att den enskilde måste vara ur stånd att vårda sig eller sin egendom — man ersätter alltså den andra delen av prövningen om behov av hjälp med att bevaka rätt, förvalta egendom eller sörja för person med en bedömning av om den enskilde är ur stånd att vårda sig eller sin egendom. Jag är inte övertygad om att det är en helt riktig tillämpning av reglerna. Se Fridström Montoya, *Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox* s. 296. Uttrycket "ur stånd" i FB 11:7 är en tröskel i förvaltarskapsregeln som infördes sent i lagstiftningsprocessen på lagrådets initiativ för att markera att det krävs en allvarligare situation för förvaltarskap än för godmanskap, se Fridström Montoya a.a. s. 308 ff.

²² Jämför NJA 2018 s. 825. Se även min kommentar till detta rättsfall och särskilt frågan om hjälpbehovets karaktär i Fridström Montoya, *Behov av godmanskap eller tillräckligt med avtalsfullmakt?*, JT 2018–19 nr 4 s. 902.

²³ Fridström Montoya a.a. 296 ff; Mellqvist, *Utredningskravet i förvaltarskapsärenden*, JT 2018–19 nr 4 s. 905.

²⁴ För analyser av dessa rättsfall, se Fridström Montoya, *Ett litet steg för HD, ett stort språng för personrätten*, SvJT 2016 och Fridström Montoya, *Behov av godmanskap eller tillräckligt med avtalsfullmakt?*, JT 2018–19 nr 4.

Detta resonemang är som redan påpekats omvänt jämfört med vad som föreskrivs i FB 11:4. Enligt lagtexten ska det *först* prövas om en persons tillstånd är av ett visst slag och om tillståndet ger upphov till ett behov av hjälp med att bevaka rätt, förvalta egendom eller sörja för person, och *därefter* om god man behövs. I nu aktuellt fall konstaterar HD istället i följande ordning 1) att mannen har ett praktiskt hjälpbehov då han har stora språksvårigheter och inte kan läsa eller skriva, 2) att omständigheter av detta slag dock inte i sig kan ligga till grund för ett beslut om att anordna godmanskap, 3) att utredningen inte har klarlagt att hans svårigheter beror på nedsatt kognitiv förmåga. Denna argumentation bidrar inte till att förtydliga hur förutsättningarna för godmanskap ska tillämpas, tvärtom. Och, vad värre är — det framstår som att HD landar i en felaktig slutsats. För att kunna förklara dessa påståenden behöver reglernas utveckling beaktas.

Instituten god man och förvaltare har sitt ursprung i omyndigförklaringsinstitutet.²⁵ År 1989 avskaffades omyndigförklaringen och ersattes av förvaltarskapet.²⁶ Redan år 1975 hade dock godmanskapet i dess nuvarande form införts som ett mindre ingripande alternativ till omyndigförklaring.²⁷ De tillstånd som idag anges i FB 11:4 som grund för godmanskap, har med vissa språkliga förändringar varit desamma alltsedan 1924 års förmynderskapslag.²⁸ Innan förmynderskapslagen inrättades kunde omyndigförklaring ske enligt äldre ärvdabalken om någon på grund av "vanvett, slöseri eller av andra orsaker" var "ur stånd att vårda sitt gods".²⁹ När förmynderskapslagen inrättades ansåg lagstiftaren att domstolarnas prövningsrätt inte borde få vara alltför vidsträckt i dessa ärenden, eftersom omyndigförklaring innebar ett betydelsefullt ingrepp i medborgarens frihet. Förutsättningarna för omyndigförklaring skulle därför anges så noga som möjligt i lagtexten.³⁰

Fram till år 1975 kunde omyndigförklaring dock inte bara ske på medicinska grunder, utan även på grund av slöseri eller annan grov vanvård av egendom eller på grund av missbruk av rusgivande medel.³¹ Fram till år 1975 kunde också den som själv önskade det bli omyndigförklarad — på egen begäran eller med samtycke — om denne på grund av sjukdom, försvagat hälsotillstånd, lyte, oerfarenhet eller annan orsak behövde annans bistånd i vården av sina angelägenheter. För att omyndigförklaring på egen begäran skulle komma ifråga krävdes

²⁵ För en genomgång av institutens bakgrund, se Odlöw, Ställföreträdare för vuxna. Kamrer eller handledare? s. 105 ff; Fridström Montoya, Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox. s. 269 ff.

²⁶ Prop. 1987/88:124.

²⁷ Prop. 1974:142.

²⁸ Se Fridström Montoya a.a. s. 271 ff. Uttrycken ändrades från "sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan rubbning av själsverksamheten" till "psykisk sjukdom, hämmad förståndsutveckling eller psykisk abnormitet av annat slag" och därefter vidare till de uttryck vi har idag. Samma grupp av personer har dock varit avsedd att omfattas, trots att uttrycken förändrats.

²⁹ Odlöw, Ställföreträdare för vuxna. Kamrer eller handledare? s. 110.

³⁰ NJA II 1924 s. 224; Odlöw a.a. s. 110 f.

³¹ Förmynderskapslagen 1:2.

dock att behovet av hjälp från en förmyndare var så starkt att det "icke lämpligen eller med säkerhet kan tillgodoses av en sysloman, vilken av huvudmannen måste instrueras och övervakas".³² Det var främst denna sistnämnda grupp som det år 1975 nyinrättade godmanskapet avsåg att fånga in.³³

Att de tillstånd som anges som grund för både godmanskap och förvaltarskap i FB 11:4 har medicinsk karaktär ansågs särskilt viktigt då förmynderskapslagen infördes år 1924. Med hänvisning till att rättstillämpningen bör vara likformig ansågs att de oförmågor som någon påstods ha och som lades till grund för omyndigförklaring borde grundas i en "lättare bestämbar objektiv omständighet".³⁴ Om en läkare ställde en diagnos, ansågs det finnas objektiv grund för en så ingripande åtgärd som en omyndigförklaring. År 1975 skärptes tillämpningsområdet för omyndigförklaring, och med avsikten att så långt möjligt minska antalet omyndigförklaringar inrättades godmanskapet i den form det har idag, som ett mindre ingripande alternativ till omyndigförklaringen.³⁵

Enligt dåvarande FB 18:3 kunde godmanskap anordnas om någon på grund av sjukdom, hämmad förståndsutveckling, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behövde bistånd med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person och ett godmanskap erfordrades. Av propositionen framgick att tanken var att godmanskap skulle vara förstahandsåtgärden för personer som *inte kunde få hjälp på annat sätt av anhöriga eller liknande*, och att omyndigförklaring enbart skulle komma ifråga för de för vilka godmanskap inte var tillräckligt.³⁶ Angående vilka som skulle kunna få hjälp på annat sätt än genom ett godmanskap diskuterades särskilt grunden *oerfarenhet*, som vissa remissinstanser föreslog borde anges i lagen som grund för ett behov av hjälp från god man. Föredragande anförde därvid det följande, vilket får anses ha betydelse än idag för att förstå för vilken krets av personer som god man bör komma ifråga:

Som dessa remissinstanser har framhållit kan det visserligen inträffa att den som nyss har fyllt 18 år och därmed blivit myndig kan behöva bistånd i ekonomiska eller rättsliga angelägenheter. Problemet är emellertid inte begränsat till *friska* ungdomar. Även äldre personer som i och för sig är *fullt friska* kan på grund av oerfarenhet e. d. ha svårt för att ensamma bevaka sina intressen. Enligt min mening skulle det emellertid föra alldeles för långt att för alla dessa fall införa en möjlighet att förordna god man. *Skulle någon på grund av oerfarenhet eller liknande behöva hjälp i ekonomiska eller rättsliga angelägenheter står andra möjligheter till buds.* Jag vill bl. a. hänvisa till samhällets rättshjälp och till det bistånd med ekonomisk förvaltning som lämnas av banker och liknande. [...] Under remissbehandlingen har kritik även förts fram mot pro-

³² NJA II 1924 s. 228.

³³ Se Fridström Montoya a.a. s. 286.

³⁴ NJA II 1924 s. 233.

³⁵ Prop. 1974:142 s. 121.

³⁶ Prop. 1974:142 s. 120.

memorians förslag om att god man skall kunna förordnas endast när någon är 'ur stånd' att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom osv. Det har framhållits att möjligheterna att förordna god man härigenom blir alltför begränsade och att det bör vara tillräckligt att någon 'behöver bistånd' med att bevaka sin rätt etc. Jag delar denna uppfattning [...]. Genom att det i lagrummet samtidigt sägs att domstolen skall förordna god man endast *när så erfordras* får man garantier för att god man inte utses i sådana situationer då den enskildes hjälpbehov kan bli tillfredsställande uppfyllt på annat sätt.³⁷ (mina kursiveringar)

Nyckelordet i citatet är *frisk*. Den som är frisk, men av skäl såsom oerfarenhet — eller för den delen oförmåga att tala språket eller läsa och skriva — behöver hjälp, kan få sitt hjälpbehov tillgodosett på annat sätt. En fullt frisk person har normalt förmåga att ge någon annan i uppdrag att hjälpa till med det som den enskilde själv har svårt med; en fullt frisk person kan ställa ut en giltig fullmakt om vederbörande behöver hjälp med rättshandlingar och kan också följa upp hur uppdragstagaren sköter uppdraget. Den som av olika skäl inte mår bra kan tvärtom ha stora svårigheter att instruera och övervaka en uppdragstagare, och ska enligt NJA 2015 s. 851 och NJA 2018 s. 825 inte hänvisas till andra hjälpmöjligheter. Detsamma konstaterades som redan sagts gällande omyndigförklaring på egen begäran enligt 1924 års förmynderskapslag — för omyndigförklaring av den som på grund av sjukdom, försvagat hälsotillstånd, lyte, oerfarenhet eller annan orsak behövde annans bistånd i vården av sina angelägenheter krävdes att behovet av hjälp från en förmyndare var så starkt att det "icke lämpligen eller med säkerhet kan tillgodoses av en syssloman, vilken av huvudmannen måste instrueras och övervakas".³⁸

Mannen i det nu aktuella målet var uppenbart inte fullt frisk. Det gick inte ens med tolk att nå fram till och kommunicera med honom, varför hans förmåga att hantera en uppdragstagare borde ha ifrågasatts. Det var enligt läkarintyg medicinskt svårbedömt *vad* som var det medicinska problemet bakom de svårigheter han hade, men det betyder inte att hans tillstånd *inte* var ett sådant som anges som grund för godmanskap i FB 11:4. En av läkarna pekade på obestämbar psykisk ohälsa och depression och på hans oförmåga att förstå och vara kommunicerbar. Det är inte svårt att föreställa sig att det kan vara komplicerat att reda ut vad som är grundorsaken till hans situation då dessa två problem kan växelverka i betydelsen att de både kan bero på och förstärka varandra. En kaotisk tillvaro där ingenting fungerar kan vara en effekt av psykisk ohälsa, men samtidigt kan en kaotisk tillvaro ge upphov till psykisk ohälsa eller försämra ett befintligt sjukdomstillstånd, vilket i sin tur ytterligare förstärker oförmågorna och därmed de praktiska problemen.

³⁷ A. st.

³⁸ NJA II 1924 s. 228.

HD:s krav på ett medicinskt klargörande av att de praktiska svårigheterna beror på en nedsatt kognitiv förmåga rimmar vidare illa med att det i FB 11:4 anges att något ”annat liknande förhållande” än de uppräknade tillstånden kan grunda behovet av hjälp från en god man. Av propositionen till de nu gällande reglerna framgår att uttrycket kan fånga upp även andra än medicinska grunder, exempelvis ”den som på grund av allvarligt alkohol- eller narkotikamissbruk har ett hjälpbehov [...] Bl. a. sådana missbruksfall torde kunna betecknas som med sjukdom liknande tillstånd”.³⁹ I propositionens specialmotivering till förvaltarskapsregeln diskuterades tillstånden närmare, och där underströks vidare att:

Lika lite som när det gäller förordnanden av god man enligt 4 § är möjligheten att förordna förvaltare begränsad till fall då den enskildes hjälpbehov av föranlett av ett psykiskt svaghetstillstånd. Allmän ålderdomssvaghet eller fysisk sjukdom är i sig tillräckligt. Det kan också vara fråga om alkoholmissbruk eller narkotikamissbruk av allvarligt slag som gör att missbrukaren inte kan sköta sina angelägenheter på ett tillfredsställande sätt.⁴⁰

Det avgörande för det första ledet av behovsbedömningen bör således vara att den enskilde på grund av ett tillstånd som kan liknas vid sjukdom, psykisk störning eller försvagat hälsotillstånd inte kan sköta sina angelägenheter på ett tillfredsställande sätt.⁴¹

Den utgångspunkten tog också HD i NJA 2019 s. 837, där frågan för målet var ”om spelmissbruk kan anses utgöra ett ’liknande förhållande’ enligt 11 kap. 4 § föräldrabalken, och därmed ligga till grund för ett beslut om förvaltarskap enligt 7 § samma kapitel.”⁴² HD uttalade att eftersom allvarliga fall av olika slag av missbruk enligt uttalanden i förarbetena anses utgöra ”liknande förhållande” skulle också fall av mycket allvarliga spelproblem som är på nivån spelmissbruk anses omfattas av samma begrepp.⁴³ Dock underströk HD att bedömningen av om förvaltarskap ska anordnas för en person med spelmissbruk ”självfallet” måste göras utifrån en bedömning i det enskilda fallet om spelmissbruket verkligen är av så allvarlig karaktär att personen är ur stånd att vårda sig eller sin egendom.⁴⁴

Normalt föreligger ett medicinskt underlag i form av ett läkarintyg ”eller annan likvärdig utredning” som styrker tillståndet och dess orsakssamband med hjälpbehovet,⁴⁵ och domstolen har en skyldighet

³⁹ Prop. 1987/88:124 s. 145.

⁴⁰ Prop. 1987/88:124 s. 168.

⁴¹ Jämför Fridström Montoya, *Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox* s. 302; Odlöv, *Ställföreträdarskap för vuxna. Kamrer eller handledare* s. 183.

⁴² NJA 2019 s. 837 p. 5.

⁴³ NJA 2019 s. 837 p. 18.

⁴⁴ NJA 2019 s. 837 p. 19.

⁴⁵ Se mallar för sådana intyg på Socialstyrelsens hemsida, www.socialstyrelsen.se.

enligt FB 11:17 att inhämta sådan utredning.⁴⁶ Det bör dock noteras att det motsatsvis från FB 11:17 kan utläsas att det inte finns något krav på rätten att inhämta sådan utredning om den enskilde samtycker till ett godmanskap enligt FB 11:4. Inte heller finns något krav enligt lagtexten på att tillståndet och det kausala hjälpbehovet måste kunna styrkas med just ett läkarintyg. Ett sådant intyg ”bör också kunna ersättas av yttrande från vårdinrättning eller av annan likvärdig utredning om den enskildes hälsotillstånd”.⁴⁷

Mot den bakgrunden är det svårbegripligt varför HD i det aktuella fallet inte fäste någon vikt vid information från andra delar av den utredning som uppenbarligen fanns i målet. I synnerhet är detta svårt att förstå då det fanns stöd i dessa delar av utredningen för att mannen hade andra problem än språksvårigheter och oförmåga att läsa och skriva — ja, till och med för att hans tillstånd måhända var *just* ett sådant som HD formulerade som krav för godmanskap: att den enskildes kognitiva förmåga ska vara nedsatt.⁴⁸ Det bör också påpekas att domstolens utredningsansvar kunde föranlett HD att inhämta kompletterande läkarintyg om det var så att man ansåg att underlaget inte besvarade den fråga man ansåg behövde ett klart svar, istället för att låta bristen i utredningen ligga till grund för beslutet.⁴⁹

En märklighet i avgörandet är vidare att HD inte förklarar vad det nya kravet ska anses innebära; vad som menas med (nedsatt) kognitiv förmåga och när en sådan förmåga ska anses nedsatt i en sådan grad att godmanskap kan komma ifråga. Följande information om kognitiv förmåga är hämtad från Region Uppsalas hemsida:⁵⁰

Kognitiva svårigheter kan uppstå på grund av olika funktionsnedsättningar eller skador som påverkar hjärnan. Det kan till exempel vara neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, intellektuell funktionsnedsättning eller hjärnskada efter olycka eller stroke. Kognition handlar om *hjärnans förmåga att ta emot, lagra, bearbeta och plocka fram information*. Det kan i sin tur leda till *svårigheter att lära och utvecklas*. Kognitiva nedsättningar kan till exempel göra det svårt med dessa saker:

- Fokusera uppmärksamhet och följa en instruktion för hur något ska utföras.
- Förstå och ha känsla för tid och hur lång tid olika saker tar, när de börjar och slutar.
- Organisera, planera och genomföra aktiviteter.
- Komma ihåg vad som är planerat.
- Hitta till platser och saker.

⁴⁶ Se vidare Mellqvist, Utredningskravet i förvaltarskapsärenden, JT 2018–19 nr 4 s. 905 ff., särskilt s. 910.

⁴⁷ Prop. 1987/88:124 s. 152.

⁴⁸ Beslutsskäl p. 12.

⁴⁹ Jämför Mellqvists påpekanden gällande utredningsansvaret i förmyndarskapsärenden i Mellqvist, Utredningskravet i förvaltarskapsärenden, JT 2018–19 nr 4 s. 905 ff.

⁵⁰ Det var den första tillförlitliga träffen i listan vid min sökning.

- Lösa problem som plötsligt uppstår och bestämma sig för vad som bör göras och hur.⁵¹ (mina kursiveringar)

Jämförs denna information med vad som framgick i utredningen i målet tycks mycket tala för att mannens svårigheter faktiskt kunde bero på en nedsatt kognitiv förmåga. Enligt både läkarintyg och andra intyg yttrade sig hans tillstånd i följande svårigheter: ”trots att han genomgått SFI under två år, har [han] mycket svårt med språket och kontakter med myndigheter”; ”det är fortfarande, trots tolk, svårt att kommunicera och nå fram med budskap”; ”[han] kan inte ta hand om sin ekonomi, inte förstå beslut som fattas”; ”[han] förstår inte vad saker och ting handlar om och det är mycket svårt att nå fram till honom”.⁵² Tingsrätten fann att utredningen sammantaget gav ett klart stöd för att hans problem gick långt utöver hans analfabetism.

Givet den medicinska förklaringen av vad kognitiva svårigheter innebär ligger det nära till hands att se sådana som en rimlig förklaring till både mannens svårigheter att lära sig språket och hans oförmåga att läsa och skriva ens på sitt modersmål. Det är också lätt att föreställa sig att kognitiva svårigheter kan innebära oförmåga att ta in och förstå olika slag av budskap såsom myndighetsbeslut eller ekonomiska angelägenheter — trots att kommunikation om dessa saker sker genom tolk på hans modersmål. Samstämmiga röster i utredningen angav också att det var svårt att nå fram till honom.

Dessutom framgick att mannen led av depression. Det finns mycket vetenskapligt belägg för att depression och kognitiva svårigheter hänger ihop — depression påverkar och försämrar kognitionen. Något sådant samband uppmärksammas emellertid inte i HD:s resonemang. HD anför endast att den medicinska utredningen ger ”visst stöd” för att mannen lider av psykisk ohälsa i form av depression. Direkt efter det konstaterandet dras slutsatsen att god man inte behövs, med hänvisning till att vad som har framkommit ”genom den samlade utredningen inte ger anledning att anta att hans svårigheter att klara sig i det svenska samhället beror på en nedsatt kognitiv förmåga. Det finns inte heller grund för slutsatsen att hans språksvårigheter beror på en sådan nedsättning.”⁵³

Till grund för bedömningen att godmanskap inte behövs lägger HD endast en del av mannens situation, nämligen att han hade stora svårigheter med det svenska språket och oförmåga att läsa och skriva. Det är också vad som avspeglas i nyhetstexten på HD:s hemsida, där det angavs att ”Högsta domstolen klargör bland annat att språk- och lässvårigheter inte i sig kan ligga till grund för ett godmanskap.” Det är lätt att instämma i det påståendet, när ”i sig” betonas. Däremot kan jag inte instämma i det som därefter framgår i nyhetstexten: ”För att det ska kunna bli aktuellt med en god man krävs att det är utrett att behovet

⁵¹ www.regionuppsala.se, 2022-07-04.

⁵² Ystads tingsrätt 2021-07-26 mål Å 2583-20 s. 1–3.

⁵³ Beslutsskålen p. 19.

beror på en nedsatt mental eller kognitiv förmåga att förstå och ta nödvändiga initiativ.” Som jag påpekat ovan finns inget sådant krav i vare sig lagtexten eller förarbetena. Det är också svårt att förstå hur uttrycket mental förmåga smög sig in i nyhetstexten, när detta uttryck inte över huvud taget nämns i avgörandet och dessutom har en annan innebörd än kognitiv förmåga.⁵⁴

En vänlig tolkning av avgörandet är att HD ville förtydliga att godmanskap inte kan komma ifråga så snart någon har hjälpbehov som rör rättsliga, ekonomiska eller personliga angelägenheter, oavsett skälet till hjälpbehovet. *Enbart* språk- eller läs- och skrivsvårigheter, motiverar inte godmanskap.⁵⁵ Den poängen hade dock HD kunnat göra utan att fastlägga ett klagande (får man anta var avsikten) avgränsningskrav om nedsatt kognitiv förmåga; hade prövningen tagits i den ordningsföljd som framgår av FB 11:4 hade det budskapet kunnat markeras trots att den slutliga bedömningen i så fall sannolikt hade blivit densamma som tingsrättens och hovrättens. Mannens tillstånd kunde ju onekligen liknas vid sjukdom etc., det gav upphov till behov av sådan hjälp som kan fås från en ställföreträdare och god man behövdes därför att hjälpbehovet inte kunde tillgodoses på annat sätt.

Nu har vi istället fått ett vägledande avgörande som är förvirrande, och därtill får praktiskt stora konsekvenser. Förutsättningarna i FB 11:4 tillämpas vid bedömningarna av behov av både god man och förvaltare. Reglerna tillämpas för många människor varje år.⁵⁶ Och än fler förutspås framöver behöva god man eller förvaltare eftersom befolkningen blir allt äldre, med olika slag av sjukdomar och svaghetstillstånd som följd. Alla tillstånd som innebär att någon behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person från en ställföreträdare med behörighet att företräda denne i olika sammanhang beror dock inte på nedsatta kognitiva förmågor. Det finns därmed stor risk framöver att många som behöver, och innan detta beslut meddela-

⁵⁴ Mental förmåga är ett psykologiskt uttryck som är vidare än kognitiv förmåga. Enligt Natur & Kulturs Psykologilexikon avses med mentala färdigheter sådant som koncentrationsförmåga, fokusering på uppgiften, uthållighet, målsättning, målinriktning, målmedvetenhet, avspänning, mental tuffhet, förmåga till mental träning och självreflektion. Se www.psykologiguident.se.

⁵⁵ Detta påpekade också jag i min avhandling, men då med tillägget att det ”avgörande för om någon behöver en legal ställföreträdare [god man eller förvaltare] är inte om dennes tillstånd kan klassificeras som en sjukdom, en psykisk störning eller ett försvagat hälsotillstånd. Det avgörande är [...] om tillståndet ger upphov till ett hjälpbehov av sådan karaktär att det innebär att individen inte på egen hand förmår att sköta sina angelägenheter. [...] Det ska vara en fråga om bedömning av individens förmåga och kraft att själv hantera eller kontrollera sina angelägenheter. Den gemensamma nämnanen för de tillstånd och behov av hjälp som anges i FB 11:4 består i att de kan innebära nedsättningar i den personliga förmågan att rättshandla [dvs. den faktiska, inte den formella förmågan att rättshandla, se om rättshandlingsförmågebegreppets två olika sidor, Fridström Montoya, *Homo juridicus*. Den kapabla människan i rätten, Iustus förlag 2017 s. 60 ff.] — att förmågan att själv bevaka sina rättigheter eller intressen eller att på egen hand identifiera och tillgodose sina behov är begränsad.” Fridström Montoya, *Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox* s. 302 f.

⁵⁶ Se ovan fotnot 3.

des *hade kunnat få* en god man eller förvaltare, nu kommer bli utan sådan hjälp.

4 Ett steg fram, två tillbaka...

Som påtalades inledningsvis är det ett framsteg för rättsutvecklingen gällande god man och förvaltare att HD meddelat ännu ett vägledande avgörande om förutsättningarna för anordnande av godmanskap. Samtidigt innebär beslutet inte bara ett, utan två steg tillbaka. Det bidrar inte till att Sverige ska kunna leva upp till internationella åtaganden om mänskliga rättigheter, och inte heller till förståelse av relationen mellan de olikartade stödinsatser som finns i samhället vilket i sig är av betydelse för förverkligandet av mänskliga rättigheter för människor med funktionsnedsättningar.

Grundläggande fri- och rättigheter och mänskliga rättigheter har de senaste årtiondena fått allt större betydelse i rättsliga sammanhang. Sedan år 2009 har Sverige åtaganden enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (funktionsrättskonventionen).⁵⁷ År 2017 angav riksdagen att efterlevnaden av denna konvention är målet för den svenska funktionshinderpolitiken.⁵⁸ En av de viktigaste delarna av funktionsrättskonventionen är artikel 12 om likhet inför lagen. Där framgår i p. 1 att konventionsstaterna bekräftar att människor med funktionsnedsättningar har rätt att erkännas som personer i rätten och i p. 2 att samma personer ska åtnjuta "legal capacity"⁵⁹ på lika villkor som andra i alla hänseenden. Av p. 3 framgår att konventionsstaterna ska vidta ändamålsenliga åtgärder för att erbjuda personer med funktionsnedsättning det stöd de kan behöva för att utöva sin "legal capacity". Det här betyder att ingen med hänvisning till dennes funktionsnedsättning får förvägras sin ställning som rättssubjekt, inklusive möjligheten att vara en aktör i rättsliga sammanhang. Det betyder också att människor som har svårigheter att exempelvis tillvarata sina rättigheter — såsom rätt till insatser eller annan hjälp på grund av funktionsnedsättningar — ska få stöd för att kunna göra det.⁶⁰

Av funktionsrättskonventionens artikel 1 framgår att konventionens målgrupp är "personer med varaktiga fysiska, psykiska, intellektuella eller sensoriska nedsättningar, vilka i samspel med olika hinder kan motverka deras fulla och verkliga deltagande i samhället på lika villkor som andra". Målgruppen är med andra ord mycket bred, och dess

⁵⁷ SÖ 2008:26; prop. 2008/09:150.

⁵⁸ Prop. 2016/17:188.

⁵⁹ Med "legal capacity" avses inte rättskapacitet såsom olyckligtvis anges i den svenska översättning av konventionen som finns på regeringens sida, utan rättslig handlingsförmåga. Se General Comment No. 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law från The Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Se för djupare analys av artikel 12 och särskilt legal capacity-begreppet, Fridström Montoya, Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox s. 182 ff., särskilt s. 187 ff.

⁶⁰ Fridström Montoya, Leva som andra genom ställföreträdare — en rättslig och faktisk paradox s. 189 ff.

bestämning relaterar mer till de funktionshinderande effekterna av en nedsättning i samspelet med omgivningen, än nedsättningen som sådan. En fråga som därmed kan ställas är om inte analfabetism — i sig — kan betraktas som ett funktionshinder? Att inte kunna läsa och skriva i ett samhälle som utgår ifrån att människor har den förmågan, är onekligen ett stort hinder för att fungera i samhället. Förmåga att läsa och skriva är också något som förväntas av människan i rollen som rättssubjekt; det finns till och med exempel på att någons processbehörighet har fränkänts med hänvisning bland annat till oförmåga att läsa och skriva.⁶¹ Att kunna läsa och skriva är tätt sammanlänkat med att kunna förstå saker och ting.⁶² Förmåga att förstå, är i sin tur en av de viktigaste faktorerna för att kunna fatta beslut i frågor av mer kvalificerad karaktär, för att man ska kunna ta till sig information och skaffa sig olika kunskaper — för att man ska ha vad som i många sammanhang omnämns som *beslutsförmåga*.⁶³ Sådan förmåga är i sin tur betydelsefull för någons *rättsliga handlingsförmåga*.⁶⁴ Och därmed är vi åter i frågan om vad som ska krävas för att någon ska ha ett behov av hjälp från en ställföreträdare med behörighet att bevaka den enskildes rätt, förvalta dennes egendom och sörja för dennes person.

Människor som inte klarar sig själva av olika anledningar och därför behöver samhällets stöd men samtidigt av personliga skäl saknar rättslig handlingsförmåga, behöver hjälp för att kunna utkräva sociala rättigheter från det allmänna. Ett vanligt problematiskt scenario är att personer behöver hjälp från socialtjänsten eller hälso- och sjukvården men antingen inte själva klarar att ansöka och eventuellt överklaga ett avslagsbeslut (socialtjänst) eller inte förmår att lämna ett giltigt samtycke till insatser eller åtgärder. Det sistnämnda är ett krav för att kunna få insatser enligt såväl socialtjänstlagen (2001:453, SoL), lagen (1993:387; LSS) om stöd och service till vissa funktionshindrade och patientlagen (2014:821).⁶⁵ Förmåga att samtycka behövs även i situationer där myndigheter behöver samverka för att kunna hjälpa en person, men utan samtycke från den enskilde är förhindrade att lämna ut information på grund av sekretess enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).⁶⁶ I dessa lägen behövs ställföreträdare som kan företräda enskilda och värna deras intressen.⁶⁷

⁶¹ NJA 1999 not C 68.

⁶² Kavak, Analfabetism — det osynliga funktionshindret, Bookea, 2022 s. 126 ff.

⁶³ Se exempelvis SOU 2994:112 s. 431; SOU 2015:80 s. 351 f; prop. 2016/17:130 (om framtidsfullmakter och anhörigbehörighet som ställföreträdare) t.ex. s. 18, 27, 43 ff, 93 ff; Fridström Montoya, Homo juridicus. Den kapabla människan i rätten s. 66 ff; Rynning, Samtycke till vård eller behandling s. 279 och s. 292 ff. Se även NJA 2018 s. 825.

⁶⁴ Fridström Montoya, Homo juridicus. Den kapabla människan i rätten s. 65 ff.

⁶⁵ Fridström Montoya, Samtycke till vård — en fråga om rättshandlingsförmåga och ställföreträdarskap, Ny Juridik 1:20 s. 43 ff.

⁶⁶ Fridström Montoya, Förfoganderätt över eget sekretesskydd — en exklusiv rätt för den som själv kan, FT 2018 s. 209 ff.

⁶⁷ Fridström Montoya, Integritetsskydd för var och en — på lika villkor? SvJT 2022 s. 653.

HD:s hänvisning i det aktuella målet till att endast vissa slag av hjälpbehov ska tillgodoses genom godmanskap och att i övriga fall får hjälpbehov tillgodoses på andra sätt, ”t.ex. genom åtgärder på sociallagstiftningens område”⁶⁸ är mot ovanstående bakgrund problematisk. Därtill är den slarvig, då den inte anger vilken eller vilka lagar och lagrum som åsyftas. Det är visserligen vanligt att rättstillämpare på förmynderskapsrättens område hänvisar till att människor istället för genom godmanskap kan få hjälp enligt ”socialtjänst- eller omsorgslagstiftningarna”.⁶⁹ Den som är insatt i de socialrättsliga reglerna om stödinsatser inser dock att det inte är möjligt att ersätta ett behov av hjälp från en ställföreträdare med en socialrättslig insats *eftersom behörighet att agera som ställföreträdare* — med uppdraget att bevaka någons rätt, förvalta dennes egendom eller sörja för dennes person — helt enkelt inte finns knuten till någon enda insats enligt dessa lagar. Det betyder att enskilda som saknar förmåga att ställa ut en giltig fullmakt aldrig kan få hjälp med rättshandlingar — oaktat vilka angelägenheter dessa avser — om inte ett ställföreträdarskap anordnas.

Det tycks finnas en utbredd okunskap på förmynderskapsrättens område om vad SoL och LSS faktiskt innebär, och hur reglerna i dessa lagar förhåller sig till reglerna om ställföreträdarskap för människor med funktionsnedsättningar. Det är inte korrekt att som HD säga att när ”hjälpbehov anknyter till personliga angelägenheter kan också åtgärder enligt socialtjänst- och omsorgslagstiftningen vara ett alternativ” till godmanskap.⁷⁰ Det avgörs nämligen av *vad* den enskildes oförmågor och hjälpbehov i personliga angelägenheter handlar om — om det är en *ställföreträdare* som behövs.

Mot bakgrund av det nyss sagda, men också av det som framhölls ovan om funktionsrättskonventionen, får det aktuella avgörandet anses innebära hela två steg tillbaka: ett för möjligheten för människor med funktionsnedsättningar att få den hjälp som de behöver, och ett för Sveriges möjligheter att efterleva sina åtaganden enligt funktionsrättskonventionen.

5 ...och ett snedsteg

Avslutningsvis vill jag även uppmärksamma en skrivning i HD:s beslut som ger upphov till betänkligheter. I HD:s beslut, men inte i tingsrättens, framgår att mannen är ”kvotflykting”. I skälen till beslutet lyfts mannens språksvårigheter och oförmåga att läsa och skriva fram som den huvudsakliga orsaken till att mannen ansökte om god man. Nyhetstexten på domstolens hemsida förstärker den bilden, då där anges att ”Högsta domstolen klargör bland annat att språk- och lässvårigheter inte i sig kan ligga till grund för ett godmanskap. Sådana behov får mötas på annat sätt genom privata eller samhälleliga insatser.”

⁶⁸ Beslutsskäl p. 11.

⁶⁹ Se Fridström Montoya, Ett litet steg för HD, ett stort språng för personrätten och Fridström Montoya, Behov av godmanskap eller tillräckligt med avtalsfullmakt?.

⁷⁰ Beslutsskäl p. 14.

HD skriver i sitt beslut att inte anordna godmanskap att utredningen ”inte ger anledning att anta att hans svårigheter att klara sig i det svenska samhället beror på nedsatt kognitiv förmåga.” Aldrig tidigare har det i något domstolsbeslut gällande god man som jag tagit del av kommenterats att vederbörande har svårigheter att klara sig i *det svenska* samhället. Rättsfallet fick omedelbart uppmärksamhet på sociala medier, föga överraskande med ilskna eller raljerande kommentarer av det slag som handlar om att invandrare minsann måste lära sig språket och att det är helt rätt av HD att tala klarspråk om det.⁷¹

Att vår högsta rättsinstans, i de avgörande meningarna i ett beslut gällande en person i en utsatt situation som vänt sig till rättssystemet för att få hjälp, skriver något som är så irrelevant för bedömningen och som *dessutom* kan göda en redan problematisk hätskhet i samhället mot människor från andra kulturer, kan bara beskrivas som ett — därtill ganska allvarligt — snedsteg. Rättvisan ska vara blind för att garantera objektivitet och saklighet. I denna dom rubbas tyvärr förtroendet för det. Förhoppningsvis kommer ett sådant snedsteg inte att upprepas.

⁷¹ Se t.ex. Dagens Juridik, Facebook 2022-07-01 under rubriken ”Högsta Domstolen: Analfabet har inte rätt till god man”.